

Sociální pedagogika

Sociální pedagogika je v současnosti považována za mezní obor.

Primárně sociální vztahy v procesu výchovy a vliv sociálního prostředí na člověka.

Zabývá se výchovou i mimo vyučování a péčí o sociálně problémové jedince (děti a mládež, opuštění jedinci, jedinci v krizových situacích).

Dle Krause (2008) je sociální pedagogika ***vědní obor transdisciplinární povahy, který se zaměřuje na roli prostředí ve výchově, na zvládání životních situací bez ohledu na věk ve smyslu napomáhání souladu potřeb jedince a společnosti, na utváření optimálního životního způsobu.***

- Zaměření k **objektu výchovy** – na rozdíl od pojetí individualistické výchovy zdůrazňuje **působení na celé sociální skupiny** (profesní, politické, zájmové, etnické apod.);
- Zaměření k **formám a podmínkám výchovy** – zabývá se především **výchovou v mimoškolních institucích včetně rodiny, všímá si role lokálního prostředí;**
- Zaměření k **cílům výchovy** – zdůrazňuje společenské potřeby, orientuje se na spolupráci, altruistické jednání, na demokratizaci výchovy;
- Zaměření k **metodám výchovy** – upřednostňuje nepříjemné výchovné postupy;
- Sociální pedagogika ve **smyslu sociální pomoci** – pojem sociální chápe ve smyslu solidarity s těmi, kteří se dostali do znevýhodněné situace (z důvodu ekonomických, etnických, zdravotních, apod.) a jde pak o výchovné přístupy jako doplněk celkové péče o tyto specifické okruhy populace (Kraus, 2008).

Sociální pedagogika v užším a širším pojetí

Autor Procházka (2012) uvádí, že ve škále pohledů na podstatu a zaměření současné sociální pedagogiky se lze z hlediska širšího obsahu i objektu zájmu setkat s užším a širším pojetím této vědní disciplíny.

Užší pojetí váže sociální pedagogiku na problematiku tzv. **sociálně patologických jevů** (dnes se užívá spíše pojem rizikové chování) a na jedince či skupiny, jež pro společnost představují z tohoto hlediska riziko. Předmětem zájmu jsou tedy společenské problémy, jež vznikají v souvislosti s chudobou, nezaměstnaností, sociálními deviacemi apod. Cílem sociální pedagogiky je pomoc těmto skupinám a jedincům a nalezení výchovných postupů, vedoucích k jejich soběstačnosti a svépomoci (Procházka, 2012).

Definici sociální pedagogiky vycházející z tohoto pojetí lze nalézt například v Pedagogickém slovníku (Průcha, Walterová, Mareš, 2008), kde je sociální pedagogika vymezena jako ***aplikovaná disciplína pedagogiky, která se zabývá širším okruhem problémů spjatých s výchovným působením na rizikové a sociálně znevýhodněné skupiny mládeže a dospělých. Mezi tyto problémy patří zejména poruchy rodiny a rodičovství, náhradní výchovy, týrané, zneužívané a zanedbávané děti, delikvence a agrese mládeže, drogová závislost mládeže, dětská prostituce a pornografie, dodržování práv dítěte, resocializace a reedukace trestaných osob a dalších. V současnosti je ve společnosti sociální pedagogika vnímána hlavně v důsledku narůstající sociální patologie, kriminality mládeže***

V širším pojetí je sociální pedagogika považována za multidisciplinární obor, který se orientuje na celou populaci. Příkladem tohoto pojetí může být již zmiňovaný německý autor

J. Schilling, který sociální pedagogiku chápe jako pomoc lidem všech věkových kategorií, jedincům v různých životních situacích. Předmětem sociální pedagogiky v širším pojetí je pak **hledání ideálního souladu mezi individuálním a společenským**.

Obsahem je hledání postupů pro usnadňování procesu enkulturace a socializace, realizace pomoci při utváření optimálního životního způsobu, a to nejen u ohrožené, ale i u „zdravé“ populace (Kraus, 2008). *Nejde tedy jen o odstraňování negativních společenských i individuálních projevů chování, ale zejména o **posilování pozitivních složek životního způsobu, a to především prostřednictvím výchovy a vzdělávání...** Širší pojetí sociální pedagogiky předpokládá aplikaci komplexního přístupu k výchovné situaci i k jedinci, skupině (subjektu výchovy), a proto takto chápaná sociální pedagogika vychází a navazuje na poznatky dalších vědních oborů* (Procházka, 2012).

Jako typický příklad širšího pojetí sociální pedagogiky můžeme uvést její vymezení dle Hradečné (1995), která chápe sociální pedagogiku jako široce pojatou hraniční disciplínu, jež využívá východisek *sociologických, psychologických, sociálně-psychologických, sociálně politických a pedagogických*. Překračuje problematiku vázanou na edukační prostředí a zahrnuje jak makrosociální hlediska výchovy (povahu společnosti, celkový kulturní a politický stav společnosti včetně hodnotových systémů), tak hlediska mikrosociální (týkající se zejména nejbližšího životního prostředí jedince – rodiny, školy, sociálních skupin atd.).

Procházka (2012) ve shodě s Krausem upozorňuje na to, že jednou z podmínek dosažení významné pozice sociální pedagogiky je i to, že **bude schopna reflektovat aktuální společenskou situaci a bude reagovat na problémy, které z tohoto stavu na různých úrovních vycházejí**.

V sociální pedagogice jsou vymezeny okruhy a otázky, kterými by se měla sociální pedagogika zabývat. Uvedené okruhy jsou relevantními i v současnosti (např. i s ohledem na to, že profese sociálního pedagoga stále není v okruhu pedagogických profesí pevně ukotvena a institucionalizována). Mezi okruhy a otázky patří zejména:

- **Sociální podmíněnost výchovného procesu** (Jaké existují souvislosti mezi vývojem společnosti a výchovně vzdělávacím procesem?)
- **Výchova jako součást procesu socializace** (Jak výchova ovlivňuje a reguluje proces socializace?)
- **Vztahy mezi prostředím a výchovou** (Jaké důsledky mají na výchovu změny prostředí /od lokálního až po globální/? Jaká prostředí ohrožují optimální vývoj jedince a jak lze taková ohrožení prostřednictvím profylaxe a kompenzace minimalizovat?)
- **Charakteristika konkrétních prostředí** (Jak se proměňuje rodina, vrstevnické skupiny, škola a další výchovné instituce a co ovlivňuje a proměňuje jejich vzájemné vztahy?)
- **Působení médií na výchovný proces** (Jaké jsou pozitivní i negativní účinky médií /např. díky rozvoji sociálních sítí a medializaci komunikace/ a jaké vztahy a možnosti výchovy existují v souvislosti s jejich působením?)

Sociální pedagogika je poměrně nový vědní obor, který v českém prostředí navazuje na tradici sociologie výchovy a rozvíjí se především v souvislosti s potřebou reflexe společenských změn po roce 1989 a rovněž potřebou reakce na ně. Jedná se o hraniční pedagogickou disciplínu zaměřující se na roli prostředí ve výchově, na zvládání životních situací bez ohledu na věk ve smyslu napomáhání souladu potřeb jedince a společnosti, na utváření optimálního životního způsobu. V současné době jsou předmětem sociální pedagogiky ve významné míře rovněž takzvané rizikové jevy ve společnosti a ve výchově.

Volby specifické formy intervence mohou sociální pedagogové a sociální pracovníci využívat podle různých teoretických přístupů k chápání sociálních problémů nebo podle toho, jaké

metodice dávají osobně přednost. Obecně lze shrnout několik často používaných **strategií, postupů a dílčích kroků**, jež při sociální intervenci napomáhají interakci pracovníka a klienta (studenta):

1. **Plánování rozhovoru (setkání)** je předběžné promyšlení účelu setkání, frekvence setkání, stanovení cíle rozhovoru, typu rozhovoru (osobně, telefonem, s klientem samotným nebo i ostatními členy rodiny, ve skupině podobných klientů), možnosti přizvat další odborníky, celkové doby setkání a jeho místa, úvahy o důležitých kulturních, etnických a sociálních a psychologických faktorech, jež mohou setkání ovlivnit, jakož i faktorech zdraví a věku, a konečně způsobu zaznamenávání a dokumentování informací.

2. **Poskytování informací a rad** se musí řídit tím, že klientům se informace mají poskytovat objektivně a přesně, aby nedošlo k nedorozuměním. Ve složité situaci je vhodné ověřit si, zda klient rozuměl, případně mu poskytnou informaci písemně s ohledem na jeho zvláštní charakteristiky (vzdělání, věk, atd.).

3. **Povzbuzování, ujišťování poukazování na obvyklost situace.** Povzbuzování je komentář sociálního pracovníka, jímž se posiluje úspěšné chování klienta specifickým poukazem. Ujišťováním se vyjadřuje důvěra ve schopnosti klienta.

Podmiňování a podobné behaviorální techniky. Podmiňování pozitivní (odměnou) a negativní (trestem) se užívá k regulování chování v rámci praxe operačního učení (behaviorismu). Požívá se ho zejména u dětí. U dospělých se jím modifikují specifické dílčí formy chování, návyků, projevů. Negativní posilování v normálním prostředí je méně účinné než pozitivní. Často se používá diferencovaného posilování, tj. ignorování negativních projevů odměňování pozitivních. Řetězením se rozumí rozčlenění složitého chování do jeho dílčích komponent, jež lze podmiňovat. Tvarování se míní postupné posilování chování, jež se blíží cílovému projevu. Pobízení s návodem znamená verbální nebo nonverbální navádění klienta k žádanému chování. Specifickou formou podmiňování je **nácvik asertivního chování**

Nácvik chování je komplexnější behaviorální technika, jejíž podstatou je nacvičování specifických forem interakce, pro kterou se klient necítí dostatečně připraven. Po identifikaci problému následuje přehrání typického chování klienta, jehož kritické prvky se komentují. Posléze pracovník předvede vhodný projev, ujistí se, že klient mu porozuměl, a pak po klientovi žádá, aby si tento projev osvojil v několika zkouškách, které rovněž komentuje. Následně klient uvádí nacvičené chování do svého běžného života.

Výměna rolí je osvětlující a často účinná metoda, která pomáhá vzájemnému pochopení osob v konfliktním vztahu. Klientovi nebo klientům se navrhnou, aby převzali roli svého protějšku, který naopak převezme jejich roli. Po prezentaci následuje analýza rolí a osobní percepce situace dané těmito rolemi. Techniku lze klientům předepsat i pro řešení situací mimo dosah sociálního pracovníka.

Konfrontace je obtížná metodika používaná v případech silného sebeklamu u klientů neochotných nebo neschopných nahlédnout skutečnou povahu vlastního jednání. Sociální pracovník ji může používat jen výjimečně a s konkrétním cílem, tj. když chce poukázat na zřejmou lež nebo popírání jasného faktu ze strany klienta, tedy nikoli k útoku na klienta, k jeho potrestání, na oplátku nebo chce-li ho odkázat do příslušných mezí. Předpokládá hlubší vztah, silnou disciplínu, vzájemný respekt pracovníka a klienta, přípravu a zkušenost.

Změna perspektivy je technika, která pomáhá klientům nahlédnout vlastní situaci nebo situaci blízkých z jiné perspektivy. Často se jí užívá v případě konfliktních vztahů. Sociální pracovník se v oprávněných případech snaží o novou formulaci problému nebo situace, například přehozením významu (ze záporného na kladný) u kritického pohledu klienta na sebe sama nebo na jinou osobu.

Zadávání úkolů je velmi základní a nezbytný přístup ke klientům, kteří se ve svém přirozeném prostředí mají zhostit nových dovedností nebo zdokonalit výkon konkrétních funkcí. Spočívá na dohodě, která je detailní termínovaná. Často je třeba dát klientům

k dispozici seznam úkolů a podrobné instrukce. Je to technika, která postupně oslabuje závislost klientů na sociálním pracovníkovi a přitom mu umožňuje sledovat jejich pokroky.

Rozhodování na papíře. V případě, že se klient nachází v obtížné situaci, která se mu jeví jako nepřehledná nebo nad jeho síly, je možné spolu s ním vypracovat jakýsi seznam položek, o kterých by se měl rozhodnout, jak s nimi naložit. Často se sestavuje formou otázek, na něž klient hledá odpověď. Seznam má být jednoduchý a přehledný. Často se používá v kombinaci s jinými psanými dokumenty nebo s projektivními testy typu tužky/papír.

Rozlišování mezi účelem a prostředky. U klientů, kteří mají tendenci reagovat impulzivně či málo promyšleně nebo kteří nejsou plně zorientováni, je možno napomáhat jejich rozhodování tím, že přenášíme jejich pozornost od prostředků, které se jim nabízejí bezprostředně, k cílům, jichž chtějí dosáhnout ve vzdálenější budoucnosti.

Brainstorming je snad poněkud módně nadnesený termín pro skupinové řešení problémů, při němž se podporuje nekonvenčnost a tvořivost se záměrem překonat zaběhané způsoby myšlení. Účastníci jsou vyzváni, aby k předloženému problému navrhovali jakékoli řešení bez kritické sebekontroly a aby ve svých myšlenkách navazovali na předchozí nápady rovněž bez kritiky nebo hodnocení. Pak následuje analýza alternativ a volba mezi nimi.

Skupinová sociální práce je založena na empirických zkušenostech s vývojem skupin zaměřených na cílovou činnost, tedy předběžný společný zájem, formování, dělba moci a kontroly, tvorba úzkých vztahů, diferenciací, rozpad. Využívá se v ní také znalosti skupinového sociálního chování, jako je zejména vůdcovství, dělba funkcí a pravomoci, povaha cílů a jejich dosahování konformity a zvládání kontroverzí, apod. **Skupina je důležitým aspektem** činnosti sociálního pracovníka a výkon sociální práce.

Vliv osobnostních vlastností percipienta na sociální percepci

Při sociální (interpersonální) percepci mají vliv tyto osobnostní vlastnosti percipienta:

1. Emocionální vyladění, motivace a aktuální psychický stav.
2. Dominantní postoje.
3. Stereotypy a jejich charakteristiky (nejsou bezvýhradně platné, nepřipouští výjimky, na jejich základě dochází k neadekvátní, nepodložené diferenciaci lidí).
4. Stabilní vlastnosti (absence pocitu ohrožení či naopak,anxiosita, sofistikovanost).

Vliv exogenních vlivů na osobnost a role sociálního pedagoga

V činnosti sociálního pedagoga je nutno důrazně zohledňovat nejen endogenní vlivy a determinace, ale i exogenní vlivy formující osobnost studenta, zejména se jedná o vliv rodiny, školy, zaměstnání, koníčků a zájmů, vrstevnických skupin, profesních skupin a zejména médií a veřejného mínění včetně sociálně patologických jevů a tendencí.

Specifickým vlivem působícím na vývoj osobnosti jedince je však zejména klima skupiny, ve které se osoba pohybuje. Tedy klima společnosti, klima školy, klima pracovní skupiny, klima profesní skupiny a mikroklima v rodině. Sociální pedagog se musí zaměřit zejména na tyto vlivy, na jejich identifikaci a případně jejich ovlivňování a regulaci jejich případných negativních dopadů na jedince.

Schopnost jedince odolávat negativním vlivům prostředí, resp. klimatu okolí a schopnost jeho ovlivňování žádoucím směrem označujeme jako sociální inteligenci a jedince pak sociálně kompetentního.

Doporučená literatura:

HRADEČNÁ, M. a kol. *Vybrané problémy sociální pedagogiky*. Praha: Karolinum, 1995. ISBN 80-7178-0157.

2. KOLEKTIV AUTORŮ. *Vybrané kapitoly ze sociální pedagogiky*. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně: 2003, ISBN 80-7044-458-4.

3. KRAUS, Blahoslav. K aktuálnímu pojetí a postavení sociální pedagogiky. In *Konstituování sociální pedagogiky jako vědeckého oboru*. Brno: Institut mezioborových studií, 2004, s. 9 – 19. ISBN 80-902936-5-4.

4. KRAUS, Blahoslav. *Základy sociální pedagogiky*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-7367-383-3.

5. KRAUS, Blahoslav; POLÁČKOVÁ, Věra. *Člověk – prostředí – výchova: k otázkám sociální pedagogiky*. Brno: Paido, 2001. ISBN 80-7315-004-2.

6. PROCHÁZKA, Miroslav. *Sociální pedagogika*. Praha: Grada Publishing, 2012. ISBN 978-80-247-3470-5.

7. PRŮCHA, Jan.; WALTEROVÁ Eliška.; MAREŠ Jiří. *Pedagogický slovník*. Praha: Portál, 2009. ISBN 978-80-7367-647-6.